

Szekfü András

## Balázs Béla, Szabó Zoltán és a filmológia – Párizs, 1948

*Dokumentumközlés, kommentárokkal*

■ Balázs Bélát (1884–1949), aki író volt és költő, filmesztéta és filmfőiskolai tanár, külföldön mint Bartók Béla librettistáját (*A kékszakállú herceg vára*, *A fából faragott királyfi*) és mint a némafilmről írott, átütő sikerű könyvek szerzőjét ismerik (*A látható ember*, 1924, *A film szelleme*, 1930). 1919-ben megkezdett emigrációjának második felét, 1931-től 1945-ig a Szovjetunióban töltötte.

Az 1945 közepén a Szovjetunióból hazatért Balázs Béla sokat utazott: Pozsonyba, Prágába, Varsóba, Moszkvába, a kettéosztott Berlin keleti, szovjet zónájába, valamint Ausztriába, Olaszországba, Svájcba és Franciaországba. Többféle szerepben jelent meg külföldön: forgatókönyveiből filmeket terveztek, magyar film (a *Valahol Európában*) társszerzőjeként, a szovjet filmművészet szakértőjeként, a filmoktatás professzoraként és a filmelmélet klasszikusaként. Útjairól gyakran számolt be újságcikkekben vagy feleségéhez, Annához<sup>1</sup> írott levelekben. 1948. júniusi párizsi útjáról azonban eddig viszonylag keveset tudtunk. Zsuffa József mindmáig alapvető 1987-es Balázs Béla-életrajza csak néhány sorban számol be erről az útról, források megadása nélkül. Hamar Péter pedig, aki összefoglaló művet írt Balázs utolsó éveiről,<sup>2</sup> meg sem említi. Kiindulásként idézzük Zsuffa leírását:

„Talán jelképes kárpótlásként Balázs hivatalos melőzése miatt, [1948] június elején a Filmhivatal küldte őt Párizsba, mint Magyarország képviselőjét a Bureau International de Filmologie konferenciájára, melyet a Sorbonne-on tartottak. Az Európa minden tájáról érkezett filmtudósoknak ezt a konferenciáját Balázs javaslatai uralták; például azt javasolta, hogy a filmoktatást be kell vezetni a középiskolákba, és hogy a filmkészítőket érdekeltté kell tenni a filmesztétikában, különben az elmélet akadémikus absztrakcióvá válik a gyakorlati filmgyártáshoz való kapcsolatok híján. Léon Moussinac, a francia filmakadémia vezetője meghívta Balázst egy előadássorozat tartására. Károlyi Mihály

pedig – az 1919-es Magyar Népköztársaság elnöke, most az ország franciaországi követe – fogadást adott Balázs tiszteletére.”<sup>3</sup>

Néhány évvel ezelőtt egy párizsi filmbemutató nyomatit kerestem az Országos Levéltárban. Máshonnan tudtam, hogy Szabó Zoltán, a népi írók mozgalmának egyik vezetője, aki 1947-től 1949-ig kulturális attasé volt a magyar követségen, levetítette Párizsban Georg Höllering *Hortobágy* című filmjét. A vetítés nyomait kutatva, a követség levéltári anyagaiban megtaláltam egy külügyes táviratot és két követségi jelentést Balázs Béla 1948-as párizsi útjával kapcsolatban.<sup>4</sup>

### Egy távirat Budapestről, két követségi jelentés Párizsból

A táviratban a következő olvasható:

„BALAZS BELA FILMKONGRESSZUSRA  
PRAGABOL JOEVET OETOEDIKEN 13 ORAKOR  
REPUELOEGEPPEL ERKEZIK PONT KEREM  
OET FOGADNI ES OTT TARTOZKODASA ALATT  
SEGITSEGERE LENNI =”

A táviraton különböző ceruzás megjegyzések láthatók. Nagy betűkkel: Szabó (alá is húzva). Balra alul: Hotel Lutetia – Bvd Raspail – Hont helyett.

Hont Ferenc ekkoriban a Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatójaként Balázs Béla közvetlen főnöke volt. (Viszonya Balázs Bélával híresen rossz.) Balázs tehát az eredeti delegált, Hont Ferenc helyett érkezett.

Balázs Béla párizsi tartózkodásáról két jelentést tartalmaz a levéltári anyag. Az elsőt Gyomai Imre sajtóatásé írta. „Gyomai Imre (1894–1962) 1924-től Párizsban élő emigráns magyar író, újságíró, a *Szabad Szó*, a *Párisi Hírlap*, illetve a *Vu* és más francia lapok munkatársa, Károlyi régi ismerőse, a német megszállás alatt az ellenállás harcosa. Károlyi javaslatára 1947–1950-ben a párizsi követség sajtóattaséja tanácsosi rangban.” – írja róla Hajdu Tibor.<sup>5</sup>

## LEGATION DE HONGRIE

PARIS Paris, 1948.junius 24-én.

52/biz.-1948.

Molnár Erik úrnak  
magyar külügyminiszter,  
Budapest.előadó: Gyomai Imre. Tárgy:  
sajtóattaché Balázs Béla sajtókonferenciája.

„Balázs Béla számára, aki magyar delegátusként vett részt a parisi nemzetközi filmologiai kongresszuson, 1948. június 9-én a követség szalonjában sajtókonferen-



Balázs Béla

ciát rendeztem. Ennek a konferenciának a megrendezésére mindössze 12 óra állt rendelkezésemre, de még így is, több mint hatvan jónevű filmkritikus és szakértő vett azon részt. Azok, akik a párisi sajtóviszonyokkal tisztában vannak és ismerik a sajtó képviselőinek elfoglaltságát, nagyon jól tudják, hogy a sajtófogadásoknak, különösen ilyen speciális kérdésekről szóló sajtófogadásoknak legfeljebb húsz-huszonöt hallgatója szokott lenni. Tudomásom szerint Balázs Béla, akinek írói, költői és filmesztétikai tevékenységét nagyrabecsülöm, azzal a gyerekes és naiv kijelentéssel szállt le a vonatról,<sup>6</sup> hogy két óra alatt meg fogja hódítani. Balázs Béla tényleg elindult Páris meghódítására, de hivatalos kiküldöthöz nem méltó

harcászati mozdulattal kezdte azt. A mellé kijelölt magyar kísérelőjét azonnal megbízta, hogy számára pornografikus fényképeket szerezzen. Mi, akik tisztelő figyelemmel fogadtuk Balázs Bélát, nem akadályozhattuk meg abban, hogy haditervének úgy látszik legelső és legfontosabb részét megvalósítsa. Mi – akik értem ezalatt az itteni magyar követséget, amely legmesszebbmenő módon álltunk a rendelkezésére, nem tudtuk, hogy Balázs Béla Paris ellen indítandó Blitzkriegjének ilyen harci mozzanata is lehet. Nem tudtuk azt sem, hogy hiúságának nincsen mértéke és saját erejének felmérétezésében annyira megy, hogy azzal két óra alatt Parist lába elé tudja parancsolni.

Sajnos mi nem tudtuk Parist Balázs Bélának úgy szállítani, amint azt ő elgondolta, de csupán a szokott keretek között egy szerény, de méreteiben a szokottnál látogatottabb sajtókonferenciát »szállítottunk« részére.

Balázs Bélát az előzetes megbeszélés értelmében néhány meleg szó kíséretében bemutattam, jóízlésem azonban nem engedte meg, hogy úgy mutassam be, mint a film pápáját. Néhány elismerő mondat után, tárgyilagos módon ismertettem legutolsó munkáját, amely Balázs közlése szerint nyolc nyelven jelent meg.

Hogy a harcteret minél gyorsabban átadhassam Balázs Bélának, kollégáim szokását ismerem, hogy nem szeretik a hosszú bevezetőket, a szót az előadónak adtam át. A jelenlőknek befejező szavaimat kísérelő tapsa még el sem ült, amikor Balázs Béla, a filmnek saját maga által kinevezett pápája helyéről dühösen felugrott és a következőket mondotta.

»Lehet, hogy enfant terrible vagyok, de amit Gyomai mondott, számárság és bolondság.«

A hallgatóság megdöbbenéssel fogadta Balázs Bélának az illetudás és a tapintat legelemibb szabályainak a lábbal tiprását. Ugyancsak hasonló összeütközése volt a követ úrral. A nyíltszíni vita az előadó és a követ között<sup>7</sup> nagy megütközést keltett a hallgatóság körében. Mindez azonban nem zavarta Balázs Bélát, aki az öndicséret magasztos himnuszát két hosszú órán át zengte. Közben azonban az előadó nem feledkezett meg a tárgyáról sem, de két órán keresztül főképen a saját érdemeiről és értékeiről beszélt. Szóáradata olyan gátakat törő volt, hogy amikor a hallgatóság már fáradtan és kidőltén követte a gyors tolmácsolás következtében nehezen követhető gondolatmenetét, tapintatosan figyelmeztettem, hogy előadása terjedelmében túl ment már a megszokott és elfogadható kereteken. Ez is természetesen a legudvariasabb formában történt, mert a hallgatóság észrevétele nélkül egy kis papírt csúsztattam a kezébe.

Nyolc óra felé járt az idő, amikor gátat vetettünk az előadásának és a fogadásnak, amely öt órákor kezdődött.

A fogadás után megkérdeztem Balázs Bélát, hogy miért marhaság, amit róla mondtam, kijelentette, hogy ő azt az érdekesség kedvéért tette.

Személyileg még mindig tisztelője vagyok ugyan Balázs Bélának, de az illetékesek figyelmét mégis felhívom, hogy prestige-ünk érdekében jobban válogassák meg a külföldre küldendőket. A külföldi kongresszusokon, vagy akármilyen hasonló akcióban delegátusként résztvevők nem önmagukat, hanem az országot képviselik. Az önértékek kidomborítása, amely értékek a Balázs Béla esetében talán helytállóak, nem lehetnek domináló elemek akkor, amikor egy nagy, kollektív összefogásnak, vagy munkának, kulturális, vagy szociális eredmények bemutatásáról van szó. Balázs Béla sajnos megfeledkezett arról, amit egy kiküldöttnek mindenek felett tudnia kell. Mégpedig arról, hogy Magyarországot képviselte, a magyar filmesztétika eredményeit lett volna hivatva bemutatni, nem pedig önmagát a film pápájának felkenni.

(Gyomai Imre) (aláírás)  
követségi sajtóattaché.”

Eddig a jelentés szövege. Feltűnő, hogy a jelentés az események után két héttel készült. Feltehető, hogy a budapesti minisztérium valamilyen okból jelentést kért. Az utolsó bekezdés mellett bal oldalon függőleges ceruzás vonal húzódik, a minisztériumi olvasó kiemelte, hogy a kiküldötteknek az országot kell képviselniük.

A második jelentést már maga Szabó Zoltán írta. Bár a „Feljegyzés” dátumot nem tartalmaz, valószínű, hogy később készült, mivel sokkal részletesebb a (csak a sajtókonferenciára szorító) Gyomai-jelentésnél. Szabó a látogatás egészéről ír, de megerősíti a (beosztottja) Gyomai által írottakat is.

#### „F e l j e g y z é s

Tisztelettel jelentem, hogy a Bureau International de Filmologie összejövetelét Parisban ez év június 7-én és 8-án tartotta meg. A szerint az értesítés szerint, amelyet a nevezett filmhivatal nekem megküldött, a szóban forgó ülésre magyar részről Hont Ferenc dr.-t, a Színművészeti Akadémia igazgatóját hívták meg.

A kongresszus kezdete előtt másfél nappal, [június 5.] szombaton délelőtt 11 órakor érkezett 24/25 4 I 900 számú távirat a Filmkongresszusra Balázs Béla érkezését jelentette be és felkért, hogy fogadásán, valamint ott tartózkodása alatt segítségéről gondoskodjak.

A szóbanforgó távirat délelőtt 12-kor érkezett és aznap déli 1 órára jelezte Balázs Béla jövetelét. A kulturális attaché [azaz Szabó, a feljegyzés írója] azonnal felhívta

a Bureau International de Filmologie központját és érdeklődött a felől, hogy tisztában vannak-e azzal, hogy az összejövetelen nem Hont Ferenc, hanem Balázs Béla vesz részt magyar részről, továbbá, hogy a delegáltak elhelyezéséről, ellátásáról és fogadásáról történt-e gondoskodás a Bureau részéről? A Bureau vezetője közölte, hogy a személycserével tisztában vannak, és a déli prágai repülőgéppel érkező Balázs Béla fogadására a repülőterre autót küldenek, őt a Hotel Lutetiában fogják elhelyezni és mindenről az iroda gondoskodik. A kulturális és sajtóattachének autó nem állván rendelkezésére, az amúgy is várt Balázs Béla fogadását a repülőtéren személyes jelenlétükkel nem állt módjában ünnepélyesebbé tenni, noha tisztában voltak azzal, hogy Balázs Béla ezt minden bizonnyal igényli. A kulturális attaché viszont felkérte a Bureau International de Filmologie Balázs Bélát fogadó képviselőjét, hogy nevében az érkező Balázs Bélát köszöntse, vele irodai és lakástelefonját közölje, s kérje meg Balázst, hogy érkezése után azonnal értesítse őt arról, hogy hol szállt meg és hogy miben kívánja, hogy a követség segítségére legyen?

Balázs Béla a délután folyamán fel is hívta a kulturális attachét, aki közölte vele, hogy a filmügyekben járatos Klamár János ösztöndíjas a délutántól kezdve tartózkodása egész tartamára rendelkezésére áll és egyben alkalmat kért tőle arra, hogy a parisi szándékairól értesülhessen. Balázs közölte, hogy elhelyezése a Hotel Lutetiában tökéletes, s kívánsága, hogy a követség ennek az eseménynek, hogy ő Parisba érkezett, megfelelő politikai kihasználásáról teljes apparátusával gondoskodják.

Annak ellenére, hogy [június 6.] vasárnap volt, Balázs Bélát a Követ Úr fogadta, a kulturális attaché pedig 10 órára szállodájába érte ment, hogy egyfelől a követségre elkísérje, másfelől szándékai felől érdeklődjék. E megbeszélésen szándékairól azonkívül, hogy saját parisi megjelenésének a lehető legnagyobb fontosságot tulajdonítja, közelebbi nem derült ki, viszont a kulturális attachének módja volt megtekinteni azt az olasz, cseh, lengyel és magyar lapkivágatokból álló gyűjteményt, amelyet a keménykötésű füzetbe beragasztva Balázs Béla gondosan magánál hordott és a Követ Úrnak is bemutatott.<sup>8</sup> E gyűjtemény róla szóló elismerő cikkeket tartalmazott, a bemutatása világossá tette, hogy Balázs Béla a Bureau International de Filmologie összejövetelen való részvételen túl bizonyos személyes és a sajtóban is kifejezésre jutó sikerre is törekszik Parisban. Erre az a megjegyzése is utalt, hogy »4 napja van Paris meghódítására« és »ide mint a filmológia pápája érkezik«.



E rastignaci szándék megfelelő tudomásulvétele után, igyekeztünk, hogy Balázs Béla parisi szereplésének minél nagyobb visszhangot biztosítsunk. E célból a rendelkezésre álló következő hivatali napon, hétfőn [június 7.] délelőtt 10 órakor a kulturattaché hivatali helyiségében konferencia gyűlt össze. Ezen követ úr is részt vett és jelen volt a kulturális attachén és a sajtóattachén kívül az információs központ képviselője is. Az értekezlet kifejezte sajnálkozását a felett, hogy Balázs Béla Parisba érkezéséről ennek megtörténte előtt mindössze két órával értesült és ilyenformán rövid tartózkodásának megfelelő előkészítésére mindössze órák állnak rendelkezésünkre. A kulturális attaché annak ellenére, hogy a következő napon, június



Szabó Zoltán

8.-án [kedden] házi koncert zajlott le a követségen, június 9.-ére [szerdára] oly programot javasolt amelynek első felét az általa [ti. Szabó által] Parisba hozott *Hortobágy*-film<sup>9</sup> bemutatása képezte volna, második részét Balázs Béla előadása, illetve sajtófogadása. A *Hortobágy*-film bemutatásától el kellett állni<sup>10</sup> azon okból is, hogy Balázs Béla attól tartott, hogy e film előzetes bemutatása lerontaná az ő mondókájának a sikerét, mert a film megtekintésétől kifáradt filmszakemberek és filmkritikusok esetleg már nem rendelkeznének elég éberséggel ahhoz, hogy az ő mondókáját teljes egészében értsék és értékeljék. Kifejezte azt a nézetét is, hogy az elsőrangú esemény nem a *Hortobágy* film, hanem az ő személyének parisi megjele-

nése. Ez érthető szempont helyeslő tudomásulvétele után az értekezlet megállapodott abban, hogy 9.-én [szerdán] délután 5 órakor a követség termeiben sajtófogadás lesz Balázs Béla tiszteletére. Az ennek előkészítésével járó munkákat a címlista megszerzése, a meghívók megírása, személyes telefonok lebonyolítása, rohammunka jellegű tempóban a követség időre elvégezte.

Még e megbeszélés délutánján [hétfőn] a kulturális attaché részt vett a Sorbonne-on a filmológiai összejevetel kiküldötteinek tiszteletére rendezett fogadáson, annak ellenére, hogy ugyanebben az időben vendégeket kellett fogadnia az egyik parisi pályaudvaron. A továbbiakban a követség személyzete a legnagyobb önuralmat tanúsította abban, hogy Balázs Béla személyes hiúságának igényeit nem bírálólág, hanem megértőleg vegye tudomásul, átértvén, hogy ő bár saját magát fejezi ki, ám a magyar filmszakmát is képviseli.

A sajtóattaché a sajtókonferenciára kb. 60 főnyi újságírókból, filmkritikusokból, a filmológiai értekezlet résztvevőiből és több nagy tekintélyű tudományos férfiból álló közönséget hozott össze. Ezen Követ Úr is megjelent, jelen volt a kulturattaché, a sajtóattaché, továbbá a Magyar Intézet igazgatója. A tájékoztató központ Balázs Béla személyéről és filmtudományi munkásságáról 24 óra alatt külön bulletint adott ki. Ez Balázs Bélát mindössze egyoldalú terjedelme és a benne foglalt adatok tényszerű és nem panegyrikus<sup>11</sup> előadása miatt láthatóan nem elégítette ki. Ugyancsak nem elégítette ki a sajtókonferencián elnöklő sajtóattaché bevezetője, aki szívélyesen üdvözölte őt és hogy Balázs értékes mondanivalójától az időt el ne vegye, csupán Balázs utolsó megjelent művének dicsérő méltatására szorítkozott. Ez azzal az eredménnyel járt, hogy Balázs Béla első szavaiban kijelentette, hogy a sajtóattaché ostobaságokat («bétises») mondott az ő munkásságáról. Mindezt franciául mondotta, úgy hogy a tolmácsnak, aki már az említett Klamár Jánoson kívül ugyancsak rendelkezésére állt, a kifejezésen enyhíteni nem volt módjában. A sajtókonferencia,<sup>12</sup> amelyen Követ Úr is mindvégig jelen volt, sőt egyizben fel is szólalt, érdekesnek volt nevezhető, különösképen ama meggyőződé-  
s heve miatt, amellyel Balázs Béla meglepő tétélelt kifejtette. Kijelentette többek között azt is, hogy a filmművészet az utolsó 10 évben semmi érdemlegest nem produkált,<sup>13</sup> haladni nem haladt, és e tételt a jelenlevők érdeklődéssel, vagy derúvel fogadták a szerint, hogy a terem előtérben vagy háttérben levő részében helyezkedtek-e el. Előadása ott volt mélyenszántó, ahol elvon-  
tobb stílusban értékelte a problémákat.

A szóbanforgó sajtókonferencia a sajtóattaché jóvoltából a követségen tartatott legnépesebb sajtófogadások egyike volt és kétségtelen, hogy nem maradt visszhangtalan.

Maga a filmológia iroda összejövele főként az iroda szervezési kérdésével foglalkozott. Ezen Balázs szereplése sikeresnek mondható. Beválasztották a választmányba, amelynek rajta kívül svájci, belga, olasz, lengyel és francia tagja van. Jelentékenyebb elvi javaslatokkal kizárólag Balázs Béla áll elő. E javaslatok közül említésre érdemes az, hogy ő az értekezlet megbízását kérte ahhoz, hogy a délkelet európai államok filmfőiskoláit megkereshesse egy elnöklése alatt létesítendő budapesti filmtudományi akadémia létesítése ügyében. Ugyancsak elfogadtatta a filmek ideológiai és morális analizésének programbavételét és az iroda számára szerkesztett propagandabrossuráját. Sajnálatos, hogy e tárgyi működését személyes kiválóságának szünet nélküli gátlástalan kifejezésével kísérte és nem csupán magyar körökben.

A fentiek vázolója után úgy vélem, hogy a követség mindent megtett arra, hogy Balázs Béla 4 napos<sup>14</sup> parisi tartózkodása, amelyből az első kettő szombatra és vasárnapra esett, megfelelő módon kihasználtsák. A kihasználás francia körökben való kiértékelését természetesen nem annyira a szervezés munkája, mint inkább Balázs Béla mondandójának önértéke határozta meg. – Szeretném kérni, hogy amennyiben valamely magyarországi kiküldött támogatását kihangsúlyozni kívánják, annak érkezését táviratilag lehetőleg egy héttel korábban szíveskedjék bejelenteni. Megjegyzem pl. hogy Kodály Zoltán Parisba érkezését nem jelezte sem távirat, sem másféle értesítés és teljesen véletlenül múlt, hogy a követségi házikoncert, amelyen Kodály Zoltán szólószonátáját Starker János csellistánk a lehető legnagyobb sikerrel adta elő, nem néhány nappal Kodály érkezése előtt, hanem Kodály jelenlétében és az ő tiszteletére zajlott le.

Balázs Béla itteni feltűnést keltő, élénk szereplésével kapcsolatban jónak látnám a korábbi intézkedéseket a jövőben, hogy más országokbeli követségek hasonlóan, nehezen elvégezhető rohammunkától megkíméltesse. Esetleg kevésbé fegyelmezett férfiak ugyanis a személyes hiúság és hivatalos minőség e különös keverékének hirtelen és igényes jelenlétét ugyanekkora önuralommal nem tudják majd elviselni. Célszerű volna a Magyar Filmhivatalnak parisi Filmológiai Kongresszusra kiküldött delegáltját udvariasan figyelmeztetni, hogy a Köztársaság követségei az ő rendkívüli jelenlétének időtartamára nem válhatnak teljes egészükben személye körüli minisztériumokká és nem láthatják feladatuknak, hogy az ő személyi hiúságát a népi demokráciák stílusá-

nak meg nem felelő neobarokk modorban legyezzessék, ez időre minden más kötelességüket félretéve.

(Szabó Zoltán) (aláírás)  
kulturális attaché.”

### A filmesztéta és az ember

Balázs Béla kalandos életéről sokat tudunk, azonban ennek a tudásnak jelentős fehér foltjai is vannak. Több mint húsz éven át írott *Naplója* jelentős kortörténeti forrás, azonban ennek vége szakad az 1920-as évek elején, több mint tizenhárom éves szovjet tartózkodásáról pedig csak néhány oldalt írt, összefoglaló jelleggel. Utolsó, magyarországi éveiben még annyit sem. Gyomai Imre és Szabó Zoltán követségi jelentései azért fontos források, mert „résztvevő megfigyelőként” igen részletesen és konkrétan számolnak be mindössze néhány napról.

Forráskritikai szempontból megjegyezhető, hogy Gyomai beszámolójában erős a személyes sértettség, Szabó szövegében pedig a diplomáciai-hivatalos jelleg. Ha Szabó íróként nyilvánulhatott volna meg, bizonyára sok érdekeset közölt volna a keddi esti francia fogadásról. Mindkét jelentésben szerepelnek az általános kérdések az odaérkező magyar kiküldöttek viselkedéséről és hogy a hazai kiküldöttek mivel segíthetnék a követség munkáját. Gyomai és Szabó különböző súlyú személyiségek, azonban emberi hitelességük nemigen kérdőjelezhető meg.

Mi volt a filmológia? Főleg Gilbert Cohen-Séat nevéhez köthető filmtudományi irányzat, amely 1945 után bontakozott ki, és az 1960-as években vesztett jelentőségéből, majd átalakult, megszűnt.<sup>15</sup> Négy témakörben szerveztek konferenciákat:

- pszichológiai tanulmányok (kísérleti pszichológia, gyermekpszichológia, szociálpszichológia) – vezető Henri Wallon,
- technikai tanulmányok – vezető Gilbert Cohen-Séat,
- általános filmológia és filozófia (általános morfológia, a hatások általános esztétikája, filmi antropológia, etika és ideológia) – vezető Raymond Bayer,
- összehasonlító tanulmányok – vezető Mario Roques.<sup>16</sup>

A négy vezető közül Bayer filozófus és esztéta (de egyáltalán nem publikált filmről), maga Cohen-Séat pedig a film filozófusának tekinti magát. Mario Roques a középkori francia irodalom professzora. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a filmológia a társtudományok, főleg a filozófia és a pszichológia felől közelített a filmhez. Az első év tizenhárom előadásából kettőt tartott filmesztéta/filmtörténész: Léon Moussinac és Georges Sadoul.

A filmológiai mozgalom szervezeti életéről, így a találkozóról is kevés dokumentum maradt fenn, írja Martin

Lefebvre. Már hivatkozott tanulmányában leírja, hogy a mozgalom első kongresszusa: 1947. szeptember 15. és 21. között volt Párizsban, a második pedig 1955-ben. Az 1948. júniusi találkozó tehát nem kongresszus volt (bár a kortársak is többször így emlegették), hanem csak találkozó (convention), amelyet a mozgalom adminisztratív szerve, a Bureau international de filmologie (Nemzetközi Filmológiai Iroda) szervezett.

Már az 1947-es első kongresszusnak is volt magyar résztvevője. Hont Ferenc, a Színházművészeti Főiskola főigazgatója londoni útjáról hazatérőben végig részt vett a konferencián. Kéziratnaplójában így foglalja össze élményeit:

„Párizs, [1947.] szeptember 26.

A filmkongresszus elrabolta több, mint egy hetemet. Reggeltől estig a kongresszistákkal voltam, részt vettem az esztétikai – szociológiai csoport munkájában, ismeretségeket kötöttem, barátokat szereztem Magyarországnak. [...] A Nemzetközi Filmológiai Irodában Magyarországot képviselem.”<sup>17</sup>

Hont Ferenc nem volt sem filmesztéta, sem filmtörténész, a filmtudomány semmilyen irányzatához sem volt köze. Az első mondat finoman érzékelteti, hogy a kongresszus tudományos előadásaihoz nem volt affinitása. Mivel amúgy is mániákus organizátor volt, a kongresszus szüneteiben tevékenykedett, ami ma sem ismeretlen és nem okvetlenül haszontalan tevékenység.

Balázs Béla maga is szeretett volna kimenni az 1947-es kongresszusra, de ez nem sikerült. Pedig meg is írta előadását, amely fennmaradt a hagyatékban, *Új művészetnek új elméletet* (A párizsi első filmológiai világkongresszus számára írt előadásból) címmel.<sup>18</sup> Amikor Hont helyett mást kerestek az 1948. júniusi rendezvényre, bizonyára örömmel vállalta, hogy útitervét megváltoztatva Prágából nem haza, hanem Párizsba repül.

Balázs Béla részvétele mellett és ellen is szóltak érvek. Hatalmas nemzetközi tekintélye volt két (németül írott) némafilmese könyve kapcsán, főleg a német és az olasz nyelvterületen, ideértve az akkor még német kultúrájú közép-európai és orosz szakembereket is. Kortársai szerint lenyűgöző, szuggesztív előadó is volt, bár többen beszámolnak arról is, hogy hajlott a vég nélküli előadásra és a régi gondolatait ismétlésére. Értett franciául, bár az előadáshoz tolmácsot kért.

Annak azonban, hogy Balázs Béla a találkozó munkájában érdemi részt vehessen, volt egy súlyos filmelméleti akadály. Az említett (tervezett) első kongresszusi hozzászólásból és más írásából is egyértelműen kiderül, hogy Balázs félreértelmezte a francia „filmologie” kifejezést. Úgy fogta fel, hogy ez a filmtudomány szó színoni-

mája, és kisebb módosulásokkal bár, de ugyanazokra az irányzatokra utal, amelyek őhozzá és nagy kortársaihoz köthetők, azaz nagyjából a 20-as, kisebb részt a 30-as évek klasszikusaihoz. Nem tévedhetett volna nagyobb! A filmológia éppen ezeknek a klasszikusoknak az ellenében jött létre, ezek tagadására! (Ez a fentebbi témaköri felsorolásból is világosan érzékelhető.)

Nem tudjuk, hogy Balázs mit adhatott elő a találkozó (hétfői és keddi) két munkanapján. Biztosra vehető, hogy nem tudta megtartani az előző évben tervezett hosszú előadását, legfeljebb annak egy igen erősen rövidített változatát. Ami keveset tudunk erről az 1948-as találkozóóról, ott Balázs csak a múlt embereként szerepelhetett, akit tisztelettel és érdeklődéssel végighallgatnak, ha nem beszél hosszán, de elméleti értelemben elavultnak tartják. (Az itt közölt két dokumentumból pedig sejthető, hogy az elmaradt lehetőségért a szerdai sajtókonferencián kárpótolta magát, másfél-két órás előadással.) A hétfői-keddi találkozón pedig Balázst tisztelettel beválasztották a gyakorlati jelentőség nélküli elnökségbe, és elfogadták javaslatait a középiskolai filmoktatásról, valamint a kelet-európai közös filmakadémia megszervezéséről. Egyikből sem lett semmi, el sem kezdte senki, és talán Balázs is sejtette, hogy így lesz. Ám ha mégis létrejött volna a kelet-európai filmakadémia, nem kétséges, hogy kinek szánta volna az elnöki tisztelet.

Ha meg akarjuk érteni Balázs Béla 1948-as párizsi viselkedését, nem elég megjegyeznünk, hogy ez a tehetséges, művelt és szorgalmas literátor már fiatalon is narcisztikusan hiú, ugyanakkor gátlásokkal megvert, erőszakos önérvényesítő volt. Naiv idealistaként vállalt politikai szerepet az 1919-es Tanácsköztársaságban (a Lukács György vezette népbiztosságon), a bukás után menekült, és 1926-ig Bécsben, majd 1931-ig Berlinben élt. 1924-es főműve, *A látható ember* nem szisztematikus filmesztétika, de érzékeny megfigyelései átütő erejű szöveggé álltak össze. Politikai meggyőződése ebben a könyvben csak sejthető, néhány vulgárszociológikus megjegyzésből. Második könyvében (*A film szelleme*, 1930) az ideológiai vonal felerősödik, Balázs aktívan politizál a német kommunista pártban. Forgatókönyvíróként azonban – egy kivétellel – kommersz (mai szóval: műfaji) filmekben dolgozik, egy-egy frappáns ötletet bont ki közönségvonzó formában (*Egy tízmárkás kalandjai*, *Őnagysága nem akar gyereket*, *Narkózis*).

1931-ben „ideiglenes tartózkodásra” indult a Szovjetunióba.<sup>19</sup> Elmondhatjuk: más emberként tért haza Magyarországra, 1945-ben. Közel tizennégy év alatt egyszer sem hagyhatta el a Szovjetuniót, kommunista meggyő-



ződése, no meg a gyakorlati kényszerek belevitték a szocialista realizmus zsákutcájába. Hogy miként egyeztette össze önmagában az idealizált szovjetrendszert a sztálini terror valóságával, sosem fogjuk megtudni. Fivérét, Bauer Ervint és sógornőjét 1938-ban, koholt vádak alapján kivégezték - sorsukról évekig nem tudhatott bizonyosat.<sup>20</sup> Irodalmi műveinek színvonala mélyen hazai műveié alá süllyedt. Sosem nevezték ki a moszkvai filmfőiskola professzorává (bár később itthon ezt érzékeltette), csak óraadó volt, az sem folyamatosan.

Szovjetunióbeli elszigeteltsége magyarázza azt a meglepő párizsi megállapítását, hogy „a filmművészet az utolsó tíz évben semmi érdemlegest nem produkált”. (Lásd fentebb!) A szovjet mozikban ugyanis elképesztően kevés külföldi filmet vetítettek Balázs ottani tartózkodása idején. 1931-től 1945-ig összesen – nem tévedés! – negyvenhét külföldi filmet mutattak be.<sup>21</sup> 1932-ben és 1933-ban egyet sem, 1934-ben egyet, 1935-ben kilencet, de ebből négy rövidfilm volt, 1936-ban négyet, 1937-ben egyet, 1938-ban ismét egyet sem, 1939-ben egyet, 1940-ben kettőt, 1941-ben egyet. 1942-ben hármat, 1943-ban hatot, 1944-ben tizet, és 1945-ben hetet, de Balázs júniusban már hazarepült Budapestre.

A téma szakértője, Peter Bagrov hosszan elemzi, hogy milyen filmek, rendezők és színészek kerültek fel erre a listára.<sup>22</sup> Filmtörténeti szempontból a kép teljes esetlegességet mutat. Balázs Béla a Szovjetunióban nem láthatott filmet Marcel Carnétól, de kettőt is René Clairtól. Orson Welles *Aranypolgárát* sem láthatta. A Korda-stúdiót három film képviselte, köztük *A bagdadi tolvaj*. A szovjet nézők nem láthatták Greta Garbo, Marlene Dietrich, Mae West, Danielle Darrieux, Lilian Harvey filmjeit, viszont a magyar Gaál Franciskának három filmjét is vetítették, óriási sikerrel.

A legtöbb európai országban, így hazánkban is, ekkoriban egyetlen év alatt sokkal több külföldi filmet vetítettek, mint a nagy Szovjetunióban tizenhárom év alatt összesen. Tételezzük fel, hogy Balázs Béla esetleg eljutott zártkörű vetítésekre is, ahol a mozikban nem látható filmeket vetítettek. Volt ilyen a sztálini rendszerben. Még az ilyen, esetleg látott csemegékkal együtt is elmondható, hogy Balázs 1945-ig kiesett a világ filmművészeti fejlődéséből. Ékes bizonyítéka ennek Balázs 1945-ben, Moszkvában megjelent könyve, az *Iszkussztvo Kino (Filmművészet)*. Amennyire azonosíthatók a benne idézett filmek, szinte mindegyik némafilm, azaz több mint tizenöt éves. Balázs például idézi benne Greta Garbo *Karenina Anna* című filmjét. De az 1927-es némafilmjét idézi, az 1935-ös, hangos *Karenina Annájáról* nem tud.

1945 és 1948 között Magyarországon is sok külföldi filmet lehetett látni, és Balázsnak utazásai során, fesztiválok és stúdiólátogatások során is lehetett módja filmnézésre. Mindez nem tudta ellensúlyozni a kieső éveket. Ezért ignorálhatta Balázs 1948-ban, Párizsban az előző évtized filmművészeti vívmányait. És ez lehetett annak is az egyik oka, hogy nem érzett problémát abban, hogy a filmológusok előkelő társaságában, majd a sajtófogadáson két évtizeddel korábbi megfigyeléseit vezesse elő. Nem érzekelte, hogy a filmművészetben és ezzel együtt a film tudományos vizsgálatában időközben új korszak kezdődött.

Vajon emberileg, művészileg és tudományosan „leírhatjuk” az 1945 utáni Balázs Bélát? A rövid válasz: sajnos igen, de szerencsére mégsem egészen. A sztálini terror, a zsdanovi esztétika, a művészi és tudományos elszigeteltség mély nyomot és maradandó károsodást hagyott Balázs Béla személyiségében és munkásságában. De van egy sugárzó kivétel.

1946-ban jelent meg Balázs Béla *Álmodó ifjúság* című önéletrajzi regénye, amelyben gyermekkorát írja meg. Korábban is dolgozott már rajta, de végső formába itthon öntötte, részben szegedi tartózkodása idején. Ebben a regényben nyomát sem találjuk a megelőző regények és színdarabok sematizmusának, meg sem érintette a zsdanovi szocreál. Úgy látszik, volt a személyiségének egy olyan mélyrétege, a korai gyerekkor, amely sértetlenül védszelte át a későbbi évek fordulatait és viszontagságait.

## Utóhang

Egy évvel a filmológiai tanácskozás után Károlyi Mihály a Rajk-per elleni tiltakozásul lemond követi rangjáról, és emigrációba vonul.

Rajk letartóztatása és Károlyi lemondása után Szabó Zoltán is felmondja kulturális attasé állását, és az emigrációt választja.

Gyomai Imre, aki már évtizedek óta Franciaországban él, megtartja követségi munkahelyét. Bár új követ jön és a teljes személyzetet lecserélik, őt értékes helyi kapcsolatrendszere miatt még megtartják. 1950-ben azonban ő is távozik a követségről, és újságírói munkákból tartja fenn magát.

Az Institut de filmologie 1950-ben, miniszteri rendelettel válik a Sorbonne részévé, Gilbert Cohen-Séat vezetésével. 1963-ban egy másik rendelettel megszüntetik.

Hont Ferenc 1949-ben megkapja a Kossuth-díj II. fokozatát, de még abban az évben elveszti filmes funkcióit. Színháztörténettel foglalkozik, kivéve az 1957 utáni bő két évet, amikor a Színház- és Filmtudományi Intézet fő-

igazgatója. 1979-ben hal meg.

Balázs Béla továbbra is sokat utazik, és a tartós külföldi munkavállaláson gondolkozik: a kommunista Kelet-Berlinben akar a filmgyárban dolgozni. 1949. március 15-én megkapja a Kossuth-díj II. fokozatát. 1949. május 17-én, agyvérzésben meghal. Özvegye, Hamvassy Anna rendszerezi a hagyatékot, számos műből és levélből másolatokat gépel, majd mindezt elosztva elhelyezi az MTA Könyvtárában, az Országos Széchényi Könyvtárban és a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárában. Nyolc évvel éli túl férjét.

#### JEGYZETEK

- 1 Balázs Béláné Hamvassy Annáról lásd SZEKFÜ András: *Hamvassy Anna és a Balázs Béla-hagyatékok = Filmvilág*, 2019, 5. sz. 12–15.
- 2 HAMAR Péter: *Karöltve a kísértettel. Balázs Béla utolsó évei*. Bp., Írott Szó Alapítvány, 2017
- 3 ZSUFFA, Joseph: *Béla Balázs. The Man and the Artist*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1987, 353. (Saját fordításom – Sz. A.)
- 4 Mindhárom anyag XIX–J–1–K jelzeten, a 32. dobozban található.
- 5 HAJDU Tibor: *Nagykövetünkről jelentjük = Mozgó Világ*, 2005, 2. sz., 96.
- 6 Tévedés, Balázs Béla repülőgéppel érkezett.
- 7 Lásd erről még SZÜCS György: *Károlyi Mihály és Balázs Béla vitája az európai kultúráról = Magyar Nemzet*, 1948. június 24., 3.
- 8 Egy ilyen füzet jelenleg az OSZK Kézirattárában található, Balázs Béla hagyaték, 134/82. sz. alatt.
- 9 Georg Höllering: *Hortobágy* (1936)
- 10 A *Hortobágy* című filmet Szabó szűkebb körben már 1948. május 24-én levetítette. A vetítés meghívóját Somlyó György hagyatékában találta meg Komáromi Csaba, köszönet érte. (PIM Kézirattár, Somlyó György-hagyaték, Gynsz.: 403.)
- 11 „tényszerű és nem panegyrikus” – ceruzával aláhúzva.
- 12 Lásd a 7. lábjegyzetet is!
- 13 A mondatrész ceruzával aláhúzva, oldalt ceruzás (minisztériumi) megjegyzés: „pedig ebben igaza van”.
- 14 A szombattól szerdáig az ötnapos.
- 15 Lásd *Cohen-Séat és a filmológia. Válogatott tanulmányok*. Szerk. SZILÁGYI Gábor, Bp., Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1983
- 16 LEFEBVRE, Martin: *L'aventure filmologique: documents et jalons d'une histoire institutionnelle =*  
*Cinémas: revue d'études cinématographiques*, 2009, Vol. 19., num. 2–3., 59–100.  
<http://id.erudit.org/iderudit/037547ar>
- 17 HONT Ferenc: *Naplók*, 11. füzet. OSZMI Kézirattár.
- 18 Megjelent: *Filmspirál*, 1999, 18. sz., 105–117. Pontatlan címmel: *Új művészetek, új elmélet*.
- 19 Lásd GERÉB Anna: *Vászka és a tolvaj disznók. Balázs Béla moszkvai filmkísérletei a rajzolt kép és a rajzolt hang összejátekával = Ex Symposion*, 2010, 71. sz., 24.  
[http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article\\_page\\_\\_\\_surfer&csa=load\\_article&rw\\_code=vaszka-es-a-tolvaj-disznok\\_1666](http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page___surfer&csa=load_article&rw_code=vaszka-es-a-tolvaj-disznok_1666)
- 20 GERÉB Anna: *Árnyaltan = Élet és Irodalom*, 2011. január 1., 1. sz.  
<https://www.es.hu/cikk/2011-01-09/dr-gereb-anna/arnyaltan.html>
- 21 *Katalog zvukovykh filmov, vyuschennykh na sovetskii ekran 1927–1954*. Moscow, Gosfilmofond, 1954, 152.
- 22 *Bagrov P. Gleams of the West: Distribution and Reception of European Films in Soviet Russia of the 1920s-1940s // EUROPEs: The Paradox of European Empire*. University of Chicago Center in Paris, 2014, 239–255.